

ПЛУТАРХ И РИМСКОТО ПРАВО

Надежда Амугжиева, Веселин Стойков

Началата на съвременната правна наука са поставени от юридическата теория и практика на Древен Рим. Римското право е едно от най-значимите достижения на римската цивилизация и е изиграло огромна роля за установяване на правовия ред според “изкуството за доброто и справедливото” в днешните европейски страни. То е един от фундаментите, на които стъпва социалната и юридическа организация на съвременна Европа. Освен правните институти, реципирани от правните системи на европейските страни, наследство от римската юриспруденция е идеята за универсалност на правото, изразяваща се в универсалност на правните принципи и всеобхватност на тяхното приложение. Още *ius gentium* (правото на народите) поставя на договорна основа отношенията на римските граждани с чужденците от една страна и на държавата с външния свят от друга. Така се достига до римското прозрение за универсализация на обозримото пространство чрез обща правна регламентация, проникната от *ius naturale* (естественото право). Принципното “отваряне” довежда, както до разширяване и задълбочаване на действието на римското право в римския свят, така и до по-нататъшното му развитие и усъвършенстване в една насока на всеобхватност и “глобализъм”, чийто последовател са обединителните процеси на Стария континент.

Римската правна мисъл се формира от психологическите характеристики на римския народ и обстоятелствата на неговото обществено-политическо развитие. Тя е вградена в европейските общества, наследници на римския патримониум и се превръща в инструмент за приверждане на тяхното право в съответствие с динамично променящите се икономически, геополитически и социални условия на съвременния свят.

Правните системи на днешните европейски страни могат да се разглеждат не само като приемници на римското право с неговите институти, категории и понятия, но и като организми с иманентно при-

същи импулси и вградени тенденции за развитие, в които още чрез правните завоевания на Римската република е заложена идеята за териториална, стопанска и правна общност на Европа.

Днес повече от всякога е необходимо да се обърнем към темелите на юридическата наука и мисъл и да изследваме завещаното ни от римляните, за да намерим най-логичния и издържан начин за по-нататъшно изграждане на европейския правов ред, като съчетаем духа на римско-правния гений и изискванията за хуманност, справедливост и законност, поставени от нашата хомоцентрична епоха.

В тази изследователска работа едни от най-сериозните трудности са свързани с юридическите извори. Тяхната оскъдност и фрагментарност ни принуждава да потърсим алтернативни източници на първо място сред произведенията на древноримската литература. Творбите на римските автори изобилстват със свидетелства за римското право, макар и податките в тях да са откъслечни и несистематизирани. Към тях трябва да се подхожда критично, защото в повечето случаи те са дело на хора без юридическо образование.

Интересна е причината, която прави уместно използването на литературни творби като юридически извори. Възможността за това се корени в специфичното място, което правото заема в живота на римлянина. То е навсякъде – обгражда го, направлява го, задължава го, превръща се в негова естествена среда, трасира публичния и частния му живот. Появата, развитието и социалната му роля представляват един изключителен феномен: създадено и усъвършенствано от гения на римския народ, правото се превръща в негова мисловна и функционална среда. То е вплетено в живота му, неотделимо и единосьщно с битието на римлянина. Ето защо литературата като отражение на реалността ни дава възможност да надникнем в света на римското общество, в което правото е един от основните градивни елементи. Нещо повече – поради всеобхватността на неговото проявление, като извори за правото на Древен Рим могат да послужат и литературни образци на неримски антични автори. Именно върху тази възможност поставяме акцента в настоящия опус.

Съчинението на Плутарх “Римски въпроси”, част от по-обширното произведение “Нравствени съчинения”, е добро доказателство, че при подходящ прочит свидетелствата на един старогръцки автор за римския бит, традиции и социални отношения се превръщат в ценен източник за римското право.

В “Римски въпроси” Плутарх проявява любопитство към определени детайли от римската история, култура и обществен живот, квалифицирайки ги като елементи на различна битийна реалност. Погледнати от друг ъгъл, тези “странни и интересни факти” се превръщат в сведения за състоянието и развитието на римското право и процес.

Естеството на съчинението, неговият замисъл и структура са такива, че самото споменаване на определен факт от римската действителност го определя като специфичен и особен и го причислява към компонентите, съставляващи своеобразието и “различността” на разглежданата културно-историческа система.

*

“Римски въпроси” дава възможност за проучване спецификата на законния римски брак – *matrimonium iustum* във връзка със степента на допустимите при неговото сключване родствени отношения. В терминологията на съвременната гражданскоправна наука родството се определя като отрицателно условие или пречка за сключването на брак. В съчинението можем да намерим потвърждение, че *кръвното родство* – *cognatio* е представлявало подобна пречка за законността на брака и според римските закони.

В отговора на въпрос №6 Плутарх свидетелства, както за съвременното нему състояние на нещата, така и за регулирането на материята за допустимостта на родствените връзки в диахроничен план. Същевременно разказът му показва как едно историческо събитие или факт от обществена значимост може да се превърне в *occasio legis* – конкретен повод за създаване на закон.

«Πρότερον γάρ οὐκ ἐγάμουσιν τὰς ἀφ’ αἵματος, ὡσπερ οὐδὲ νῦν τιτθίδας οὐδ’ δελφάς γαμοῦσιν, ἀλλ’ ὅψι συνεχώρησαν ἀνεψιαῖς συνοικεῖν ἐκ τοιαύτης αἰτίας. Ἄνῆρ χρημάτων ἐνδεής, τὰ δ’ ἄλλα χρηστὸς, καὶ παρ’ ὄντιναοῦν τῷ δήμῳ τῶν πολιτευομένων ἀρέσκων, ἐπικλήρον ἀνεψιὰν ἔχειν ἔδοξε, καὶ πλουτεῖν ἀπ’ αὐτῆς· ἐπὶ τούτῳ δὲ γενομένης αὐτοῦ κατηγορία, ὁ δῆμος ἀφείς τὴν αἰτίαν ἐλέγχειν, ἔλυσε τὸ ἔγκλημα, ψηφισάμενος πᾶσιν ἐξεῖναι γαμεῖν ἄχρις ἀνεψιῶν, τὰ δ’ ἄωτέρῳ κεκωλύσθαι.» (Plut. Quaes. Rom., 265, D)

“Първоначално мъжете не се женели за кръвни родственици, както и до днес не вземат за жени лели и сестри. По-късно, обаче, било разрешено да встъпват в брак с братовчедки по следната причина. Един мъж, който нямал състояние, но иначе бил забележителен човек и се харесвал на народа повече от всички останали държавни мъже, се оженил за своя братовчедка – единствена наследница и поради това бил заподозрян, че се обогатява за нейна сметка. Било повдигнато обвинение срещу него, но народът отказал да признае вината му и отхвърлил жалбата, като гласувал решение за разрешаването на браковете между роднини до братовчеди и за забраната на тези между по-близки родственици.”

Този литературен източник показва постепенното установяване на забраната за родство при брак като процес на развитие на общественото съзнание и разкрива динамиката в регулирането на обществените отношения. Той е една илюстрация на фактите в развитието на семейното право, а именно ограничаването на тази забрана в императорския период. В старото право според свидетелството на Ливий бил забранен бракът между роднини по сребрена линия до 6 степен (втори братовчеди). През епохата на империята се допускал брак и между роднини от 4 степен, както четем в “Институциите“ на Юстиниан:

Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis iungi possunt. (I. I. 10.)

“Децата на двама братя, на две сестри или на брат и сестра могат да сключват брак.”

*

От “Римски въпроси” можем да почерпим сведения за типично римския институт на развода. Известни са две форми на развод: *repudium* – развод по едностранно заявление и *divortium* – развод по взаимно съгласие. Прекратяването на брака претърпява еволюция, която е много интересна за проследяване. Липсата на юридическа интерпретация от страна на автора, може да се компенсира с известна историческа систематизация.

При брака *cum manu* (с установяване на власт над съпругата от страна на съпруга) разводът е рядко явление. Във въпрос № 14 се споменават първите трима римляни, които се развели. От израза “който

изгонил жена си” ἐξέβαλε γυναῖκα” (Plut. Quaes. Rom., 267, C) можем да заключим, че първоначално разводът е представлявал единствено *repudium*, и то във варианта – изгонване на съпругата от съпруга. Причините, които се посочват, са безплодие, както и поведение в разрез с традициите – присъствие на съпругата на погребални игри и неспазване изискванията на траурната церемония, според която жената не трябвало да замята главата си с плаща. С това свидетелство Плутарх обогатява списъка с причините за развод, позволяващи на съпруга безнаказано да изгони жена си. Те са посочени в *Leges regiae* и са цитирани в друго негово произведение – “Животоописание на Ромул” (Plut. Rom., 22, 3):

– използването на отровни отвари за помятане или отравяне на новородено;

– изгубване на ключовете за дома;

– прелюбодеяние;

– пиянство.

Що се отнася до последната причина, въпрос № 6 от разглежданото съчинение също привежда доказателства за забраната жените да пият вино:

“...ἀπειρημένον ἦν πίνειν οἶνον ταῖς γυναῖξιν; πῶς οὖν ποιῶσαι μὴ λανθάνωσιν, ἀλλ’ ἐλέγχωνται, περιτυγχάνουσαι τοῖς οἰκείοις, ἐνομίσθη καταφιλεῖν” (Plut. Quaes. Rom., 264, B)

“...на жените било забранено да пият вино. Затова било прието от обичая да целуват близките си при среща, за да може, ако са пили, по този начин да не останат скрити, а да бъдат изобличени.”

Въпрос № 20 свидетелства за налагането на наказание от съпруга при нарушаване на тази забрана:

“...ὡς οἱ μυθολογοῦντες ἱστοροῦσι, Φαυλίου μὲν ἦν γυνὴ τοῦ μάντεως, οἶνῳ δὲ χρησαμένη κρύφα, καὶ μὴ λαθοῦσα, ῥάβδοις ὑπὸ τοῦ ἀδρὸς ἐκολάσθη μυρσίνης.” (Plut. Quaes. Rom., 268, C-E)

“...както се разправя в мита, богинята (Вона Деа) била жена на гадателя Фавън. Веднъж, когато си пиѝнала тайно, била разкрита и за наказание мъжът ѝ я набил с пръчки от мирта.”

*

За още една особеност на развода в неговия исторически развой косвено ни служи като извор въпрос № 50:

“*Ὅθεν οὐδ’ ἀποπέμψασθαι πρῖτερον ξέῃν, οὐδὲ νῦν, ὡς ἔοικεν, ἔξεστιν...*” (Plut. Quaes. Rom., 276, E)

“...в миналото не било разрешено на *flamen Dialis* (жреца на Юпитер) да се развежда, а както изглежда такава е положението и до днес”.

Това изречение се явява важно допълнение към свидетелството на Авъл Гелий:

“*Matrimonium flaminis nisi morte dirimi ius non est*” (Gell. 10, 15, 22-23)

“*Правото не допуска брака на flamen Dialis да се прекратява по друг начин, освен чрез смъртта.*”

Плутарх се интересува от подтекста на религиозните обреди и от самия смисъл на традициите, но у него се срещат податки и по чисто юридически въпроси, тъй като римските обичаи и религиозни постулати много рано се превръщат в регулирани от правото обществени отношения.

И Плутарх, и Авъл Гелий визират един специфичен вид брак – *confarreatio* и двата текста могат да послужат при изясняването на неговите характеристики и разграничението му от другите видове по отношение на форма, сфера на приложение, юридически последствия и начин на прекратяване.

Confarreatio е най-древният римски брак. Първоначално бил установен специално за патрициите. Най-важната му особеност е, че само децата, родени от такъв брак, получавали възможността да заемат жречески длъжности. По тази причина този най-стар обред просъществувал най-дълго от всички способности за установяване на *manus mariti* (власт на съпруга над съпругата). Браковете, сключени чрез такъв обред

първоначално били неразторжими. По-късно като начин за прекратяването на брака чрез *confarreatio* се въвежда обратния по съдържание и смисъл акт – *diffarreatio*. Както става ясно от твърденията и на двамата автори, дори и тогава при жреците с по-висок ранг браковете си остават без възможност за прекратяване. Все пак Плутарх добавя към този факт един любопитен пример за изключение от тази практика:

«...ἀλλὰ ἐφ’ ἡμῶν ἐπέτρεψεν ἐντευχθεὶς Δομετιανὸς. Οἱ δὲ ἱερεῖς παρεγένοντο τῇ τοῦ γάμου διαλύσει, πολλὰ φρικώδη καὶ σκυθρωπὰ δρῶντες.» (Plut. Quaes. Rom., 276, E)

“В наши дни обаче, това бе разрешено веднъж от Домициан в отговор на специална молба. На церемонията по развода присъствали жреците, които изпълнявали множество ужасни, странни и мрачни ритуали.”

*

В “Римски въпроси” намираме илюстрация на ключови понятия от римския процес. Познанията на Плутарх – един чужденец и непрофесионалист – в тази тясно специализирана материя е индикация за нейната достъпност и широко разпространение в римския обществен живот.

Във въпрос № 81 срещаме едно кратко, точно и картинно описание на правната фигура на *възражението*, което е противопоставено на *исковата претенция*. Макар Плутарх да употребява гръцките понятия *παραγραφή* и *δική*, находчиво построената опозиция не оставя съмнение, че зад тях стоят латинските юридически термини *exceptio* и *actio*:

“Ὡς δὲ τῶν ῥητόρων ἔνιοι τὴν παραγραφὴν οὐ βούλονται δίκην εἶναι, τοῦναντίον τῇ δίκῃ δρῶσαν· ἢ μὲν γὰρ εἰσάγει καὶ ποιεῖ κρίσιν, ἢ δὲ ἀνααιρεῖ καὶ λύει.” (Plut. Quaes. Rom., 283, B)

“...някои оратори не са съгласни, че *възражението* е *искова претенция*, понеже ефектът от него е обратен – *исковата претенция* внася делото в съда и получава съдебно решение, а *възражението* го блокира и погасява.”

Писателят използва горното противопоставяне, за да изясни същността на магистратурата *народен трибун*. Според цитираното от автора мнение тази длъжност се намира в такова положение спрямо останалите магистратури, в каквото е *възражението* спрямо *иска*:

«...τὸν αὐτὸν τρόπον οἴονται τὴν δημαρχίαν κώλυσιν ἀρχῆς μᾶλλον εἶναι, καὶ πρὸς ἀρχὴν ἀντίταξις, ἢ ἀρχήν. Τὸ γὰρ ἐνστῆναι πρὸς δύναμιν ἄρχοντος, καὶ τὴν ἄγαν ἐξουσίαν ἀφελεῖν, ἐξουσία καὶ δύναμις ἐστὶν αὐτῆς.» (Plut. Quaes. Rom., 283, C)

“По същия начин длъжността на народния трибун е по-скоро пречка за дейността на магистратите и антипод на магистратура, отколкото тя самата е магистратура. Нейната власт и авторитет се състои в това да блокира властта на даден магистрат и да избегне превишаването на правата.”

*

От казаното по-горе можем да заключим, че Плутарх предоставя ценен материал за римскоправните изследвания. Античната литература изобилства с подобни примери. Макар обикновено да се срещаме с нея в качеството ѝ на развлекателно четиво или любопитно свидетелство за античната цивилизация, в “Римски въпроси” я виждаме като източник за особеностите и развитието на римското право.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Базанов, И. Курс по римско право. С., 1940.

Андреев, М. Римско частно право. С., 1975.